

לאו האס 13.8.1983 - 15.4.1901

מוצאם של הוריו של לאו האס מסלובקיה: האב אנטונין (Antonín) מליטובסקי מיקולש (Liptovský Mikuláš), האם מריה לבית ריגלהאופט (Riegelhaupt 1872-1934) מ-דולני קובין (Dolní Kubín). הם התחתנו בשנת 1900 ועברו לאופבה (Opava) מרכז תרבות ותעשייה נודע בשלזיה העילית - שם האב קבל מקום בחברה לטקסטיל, כמנהל מסחר. המשפחה גדלה במהירות - ב-15 לאפריל 1901 נולד הבן הבכור לאופולד, אחריו נולדו הוגו וריינהולד ובשנת 1907 נולדה הבת אבלין. המשפחה לא הייתה אמידה במיוחד, למרות זה השתדלו להקנות לילדיהם את מיטב ההשכלה. לחינוך מוסיקלי דאגה קודם כל האם - לאו למד לנגן על פסנתר ולשיר. הוגו נגן על כינור; את ההתעניינות בציור ירשו שניהם מאביהם. בחופשים ביקר לאו את סבו בדולני קובין, אשר היה צבע חדרים, אך היה גם מחדש ציורי קיר בכנסיות הכפרים בסביבה. המשפחה הייתה מטבע הדברים רב לשונית; ההורים דברו באותה מידה סלובקית וצ'כית, כמו גם גרמנית או הונגרית. למרות שהעיר אופבה הייתה אז בחלקה הגדול עיר גרמנית והשפה הרשמית הייתה הגרמנית, ביקר לאו בשנת 1907 בית ספר צ'כי; רק תקופה מאוחרת יותר ביקר לאו בתיכון ריאלי גרמני. בשנת 1919 עשה את הברכות בגרמנית וצ'כית, כי אופבה לאחר המלחמה הפכה להיות חלק מצ'כיה. את ההשכלה הראשונה באמנות רכש לאו אצל מורה לציור המקומי, אשר גם המליץ בפני ההורים לשלוח אותו לאקדמיית בקרלסרוה (Karlsruhe); בדמי הלימוד לשנה הראשונה נשא עברו קרוב משפחה מצד אמו, יותר אמיד, ויליאם ריגלהאופט מארה"ב, שלמרבית הערך נפטו שנתו וקצת לאחר מכן. בקרלסרוה למד האס ציור אצל פרופ. האואייזן (Hauweisen), גרפיקה, ובעיקר ליטוגרפיה אצל ואלטר קונזה (Walter Conze). אך הדבר החיובי ביותר יצא להאס מידידותו עם קארל הובוך (Karl Hubbuch), קצת יותר מבוגר ממנו ואשר עבד בליטוגרפיה בבית מלאכה של קונזה. לדיור וכלכלה היה נאלץ לדאוג לעצמו, לרוב על ידי הכנסות מגינה בפסנתר במסעדות וברים ליליים. משם גם נובעים באקספרסיוניות חזקה הנושאים בליטוגרפיות ובתחרויות הראשונים שלו - דמויות של מוסיקאים, אורחים שיכורים וסצנות דרמה פיגורליות, המורגשים בניגודים חריפים של האור. גם בציוריו ניכרים מוטיבים של ביקורת חברתית והשפעה יצירתית של החומרנות החדשה.

בספטמבר 1921, לפי המלצתו של קארל הובוך, נסע לברלין לאמיל אורליק (Emil Orlik), אשר קיבל אותו ללא שכר, לשמש עוזרו בבית ספר שלו שליד המוזיאון לאמנות שימושית הברלינאי. לכסוי הוצאות דיור וכלכלתו שוב הרוויח בגינה בפסנתר בבתי קפה ברלינאים, מכירת אקוורלים זעירים וציור מדליונים משפחתיים. לאחר שנה עבר לבית מלאכה לגרפיקה של וילהלם יקל (Wilhelm Jaeckel), אשר הומוניזם שלו וכשרון קומפוזיציה השאירו בו השפעתן העמוקה. ברלין עשה הכרה עם עבודות מאוחרות של ליברמן, קטה קולביץ ועוד אקספרסיוניסטים, גילה את יצירתו הגרפית של גייה ובמיוחד של הנרי דה טולוז-לוטרק, אשר הפך לדוגמה עבורו לכל ימי חייו.

ביוני 1923 הלך ברגל לפריז, בעקבות טולוז-לוטרק, ושם התפרנס כצייר רחוב. מפריס הוא זינק - גם לרוב ברגל - לאלבי (Albi) שבדרום צרפת, מקום הולדתו של טולוז-לוטרק, ושם במוזיאון המקומי למד את המורשת האומנותית שלו. מאלבי יצא לדרך לארלס (Arles), מקום בו עבד לפני יותר משלושים שנה אמן נערץ אחר שלו - וינסנט ואן גוך. לאחר מכן פנה לכיוון מרסיי, שם נשאר עד לתחילתה של השנה הבאה, ומשם חזר לאופבה.

בקיץ 1924 שוב יצא לדרך, הפעם למטרופולין מרכז אירופי לשעבר - לוינה, מקום בו ניסה להוכיח עצמו בתור צייר לעיתונות ולכתבי עת. וינה כנראה התאימה הכי טוב לאופיו הלא רגוע: הוא מבקר בתיאטרונים, אופרה וקונצרטים, הוא נע בין האומנים, מצייר עבור "Arbeiter Zeitung" כתב העת הבולווארי "Abend", ו"Stunde", מנסה לרכוש הזמנות לאירוסים - אך אייר רק ספר ביטול אחד וחוברת הדרכה לסקי. לבסוף נאלץ להנמיך במקצת האמביציות שלו ולהתחיל להתפרנס מציורי דיוקנות, דבר אשר הביא לו רווחים יותר הגונים. כך שהה בוניה כמעט שנתיים, מבלי שצילח להשאר שם וחזרתו הבולט יותר ולהטיל עוגן.

1926 פתח לאו סטודיו משלו באופבה, בקיץ - בגלל שחקנית מפורסמת - הצטרף ללהקת תיאטרון שסדדה בין ערי מורביה, שם דאג לאביזרי במה ותפאורה, עשה דיוקנות וצייר, באוהרסקה הרדישה (Uherske Hradiste) אפילו נשאר לתקופה קצרה כגרפיקאי-פרסומאי של חברה למוצרי יין ומיץ תפוחים. גם לאחר חזרתו הוא משתף פעולה עם התיאטרון של שלזיה באופבה, מצייר קריקטורות של השחקנים ופוסטרים לדפוס, עוסק בגרפיקה ומצייר פורטרטים.

בסוף השנה הוא עשה הכרות עם סופיה הרמן, אשר התגרשה בגללו מבעלה, ולא התחתן עמה בתחילת השנה 1929. בינתיים לאו התפרסם באופבה כפורטרטיסט נודע, לראשונה מרוויח מספיק כדי לתמוך בהוריו וגם להתמסר ליצירתו שלו. הוא היה פעיל בחוגי אמנות צ'כים וגרמנים ונעשה מאמצים לקרב את האומנים של שני האומנים: בכל תערוכה גרמנית היה חייב להיות מיוצג לפחות גם אומן צ'כי אחד ולהפך. דיונים משותפים, מסיבות התקיימו גם בבית הקפה נידרמיייר (Niedermayer) וגם בבית קפה צ'כי, עד למחצית שנות השלושים.

האידיליה באופבה הסתיימה עם היווסדות המפלגה הסטודנטית-גרמנית של הנליין (Henlein) בשנת 1935. בהנהגת חוג האומנות הגרמני גברו הניצוליסטים והאס עזב אותם. אז הוא התחיל לנהל בית דפוס קטן לליטוגרפיה, נסע לעתים יותר קרובות לפראג שבה השתתף בפגישות של מהגרים ואומנים במועדון Bert-Brecht. הפוגרומים הגלויים הראשונים באופבה פרצו בשנת 1937: האס נאשם ב-Kultur-Bolshevism בגלל ציוריו לעיתון הפועלים ויצירתו הנכונה כאומנות דקדנטית. לאחר מינון באוקטובר 1938 העיר אופבה וחלק של שלזיה צפונית נמסרה לגרמניה וכבר חודש אחד מאוחר יותר - בליל הבדולח - שרפו את בית הכנסת. משפחת האס עברה לגור אצל הוריה של סופיה במבורסקה אוסטרבה. האחים של לאו עזבו לרומניה ומאוחר יותר הצליחו להגר לפלטינה.

תוך חצי שנה, ב-15 למרץ 1939 נכבשו יתר חלקי צ'כיה ומורביה על ידי הצבא הנאצי. על שטחי החסות התחילו לחול חוקי הגזע של ניירנברג, וכל הזמן צו הוראות אנטי-יהודיות חדשות, אשר דברו קודם כל על החרמת רכוש ואבדן פרנסה, איסור הגירה, נסיעות והקצבה מוגבלת של מצרכי מזון. לא הרבה זמן לאחר פרוץ המלחמה עם פולניה, 17 אוקטובר 1939, נאלצו כל יהודי אוסטרבה, מגיל 16 עד גיל 60 להתאסף לפי פקודת הנאצים במועדון הרכיבה המקומי לשעבר. אלף מהם נדפחו עוד באותו היום לרכבת, והוסעו בה דרך בוהומין (Bohumin) וקראקוב לניסקו (Nisko) על נהר סאן, לא הרחק מלובלין. הטרנספורטים הנוספים הגיעו מאוחר יותר. המגורשים חנו תחת כיפת השמיים,

מיינו לפי מקצועם והחלו בבניית צריפי העץ וגידור המחנה, לפי תכניתו של ה-SS-אייכמן, אשר ארגן את כל המבצע. הוא הצהיר בנאומו למגורשים כי לשטח בין הנהרות יאן ובוג, יועברו כמיליון וחצי יהודים מכל הארצות הכבושות.

בניסקו היה נוסע האס עם עגלת סוסים ללובלין להביא מצרכי מזון וחומרי בניין, עבד כנגר, בבתי מלאכה לתפירה וייצור נעליים. בו בזמן התחיל לצייר דיוקנות של המפגעים, ומוריה ה-SS על ידי כך השיג לעצמו קצת יותר אוכל, אך בעיקר חומרים לציור ואפשרות לנוע בקצת יותר חופשיות בתוך המחנה. הוא ניצל זאת לתייעוד מפורט של בניית המחנה, בתי המלאכה שם ומגורים, אך בעיקר צייר דיוקנות של האסירים, טרנספורטים חדשים ו הואי בערבים משותפים בתוך הצריפים. יותר ממאה מציוריו של האס הם כיום כנראה התייעוד הנאמן היחיד של מחנה ריכוז יהודי הראשון על אדמת פולניה. כל המבצע בוטל ב-13 אפריל 1940 - באותה עת החליט הימלר, בתוקף סופי, על הקמת מחנה השמדה באושוויץ.

לאחר ביטול המחנה בניסקו, חלק מהאסירים ברחו לחוף השני של הנהר סאן, שהיה כבוש על ידי הצבא האדום הרוסי. האס חזר עם האחרים לאוסטרבה, שם שררה אז אווירה מלחיצה. סופיה רצתה להגר. לאו לא רצה לעזוב את האבא החולה ואת אחותו - ובהמשך לסכסוכים מתמשכים ביניהם - הם התגרשו בסוף אותה השנה. האס עבד בעבודות כפיה - למשל ניקוי תעלות הביוב - את אשר ארגנה הקהילה היהודית.

שם הכיר את ארנה דייזוביץ, שמפחתה לקחה חלק בארגון מעבר גבול בלתי חוקי; משטח החסות לפולניה. הודות לקשריה, הוצב לאו לעבודה במשרד לבניין, שבין היתר עבד על פרויקט התעלה אודר-דונאו. לאחר מות אביו בשנת 1941 נשא לאו את ארנה לאישה והתחבר גם להעברה הלא חוקית של הפליטים דרך הגבולות. במבצע לילי בסוף אוגוסט 1942 נתפס לאו על ידי הגסטפו והוחזק כמעט חודש בבית הסוהר באוסטרבה. בסוף ספטמבר הצליחה הקהילה היהודית לשחררו מהכלא בתנאי, כי ב-30 לספטמבר יישלח לטרזין.

לטרזין הגיע לאו האס עם אחותו אבלין, ארנה וקרוביה ב-1 באוקטובר 1942 עם טרנספורט מאוסטרבה. BM. לאחר הגעתם הוחרמו כל חפציהם, לאו הופנה לקרקטין הנובר וארנה לקרקטין דרזדן. הגטו עבר באותה עת אחת התקופות הקשות ביותר - מחדש יוני הגיעו למחנה ללא הפסקה טרנספורטים מגרמניה ואוסטריה, ונבר מאות ואפלים קשישים, כך שמספר תושבי הגטו הגיע במהרה כמעט ל-60,000 איש. צפיפות היתר בגטו עוררה תווה ובוהו, הרעה בהספקת מצרכים ובעיות עם ההיגיינה - רוב התושבים סבלו ממחלות מידבקות, כתוצאה מהן נפטרו עד סוף השנה 15,000 אנשים. בחודש הראשון הוצב לאו בקבוצת עבודה שתפקידה היה להבטיח תעבורה גם של חומרים וגם של אנשים בעגלות להובלת מתים, ועבד גם בבניית שלוחת הרכבת מבוהושוביצה (Bohusovice). על אשתו והאחות לא שמע באותה התקופה דבר.

הודות ליעקב אדלשטיין, שאותו הכיר וגם צייר דיוקנו עוד באוסטרבה, העבירו סוף כל סוף את האס ב-17 לנובמבר לצוות השרטוט של האגף הטכני בקרקטין מגדבורג, האחראים להספקת מים וחשמל במחנה, תכננו את שלוחת הרכבת וחיידוש בניינים בגטו. באולם השרטוט עבדו על שרטוטים טכניים כמו גם על כל מיני הזמנות עבור הקומנדטורה (המפקדה הנאצית) והמשרד המרכזי של הנאצים בפראג וברלין.

עבדו כאן שורה שלמה של אומנים - הקרקטוריסט פריטה (Fřita) צייר הפוסטרים לאו היילברון מפראג, פרופסור לציור אוטו אונגר מברנו, הגרפיקאי פרידינד בלוך מוינה ושורה של סטודנטים יותר צעירים מבתי הספר לאומנות - פטר קין, אדולף אוסנברג, פרנטישק לוטיג ופטר לבנשטיין.

האס התיידד במיוחד עם פריטה, שהיה ראש הקבוצה הזו - לאו - ביחד תיעד בציוריו מאוחר יותר את אוירת אולם השרטוט וגם דמויות של כמה מהאומנים. העבודה באולם השרטוט אפשרה תנועה חופשית יותר בתוך המחנה, יכול היה להיפגש לעתים קרובות יותר עם אישיתו, אך הם גרו עדיין בנפרד. רק ב-24 ליולי 1944 קיבל אישור לסדר לעצמו חדר ארעי בעליית הגג של "מגדבורג" ולגור בו ביחד עם אישיתו ארנה. בדומה עבורו לך גם

משפחות פריטה, אונגר וקין; משפחת האס התגוררה ביחד עם אוסברג ולוסטיג.

החומר לעבודה שלהם סופק לאומנים ממחסן המחלקה הכלכלית, שמנהלה היה אוטו ברוד – אחיו של הסופר והמבקר הפרגאי - מקס ברוד. (Max Brod)

מהעבודות הרשמיות השתדלו לחסוך אמצעים ליצירות משלהם. לאו היה תמיד חרוץ בצורה בלתי רגילה והוא היה צייר מאוד יצירתי, בקלות קשר קשרים עם האסירים הצ'כים וגם עם האסירים מגרמניה, ולעתים צייר תמונות זעירות או דיוקנות תמורת קצת אוכל, שחילק לילדים בבתי הילדים, היכן הוא היה בא ללמד ציור.

בקולקטיב הציירים הוא הוכיח את עצמו כמארגן זריז ובחוג ידידיו היותר קרובים כטבח מעולה, אשר ידע להכין מאכלים טעימים מכל מיני חומרי גלם. אך כחשוב ביותר, האומנים העריכו את יצירותיהם משלהם. הודות לעבודה במטלות רשמיות, הייתה להם גישה חופשית כמעט לכל הענפים בגנו – לאו צייר לעתים הכי קרובות במאפיה, במטבח, בית חולים ובבתי מלאכה לאינסטלציה ונפחות, בבניין, בבניית השלוחה של הרכבת, בגן הירק ובבית הקפה. בעבודה זו גם רשם לעצמו סקיצות עם נושאים שונים – תורים לאוכל, עגלות להובלת מתים עמוסות בני אדם, דמויות של אנשים המחכים לשילוח, העברת מגורים מקרקטין "סודטי", פני זקנים ופני עיוורים, חולים וגוססים, גופות מונחות בבית טהרה או העברת ארונות המתים לקרמטוריום. באחד מהציורים האלו ראה נכרה תמצית כללית, שלעתים קשה להבינה, של כל העשייה במחנה: תור של אנשים זקנים עיוורים, מחזיקים ידיים, צועדים תוך כדי גיטוש מקולותיהם, דרך רחוב של טרין, ריק מאדם. דווקא ציורים אלו שנעשו בצורתם הסופית בערבים ובלילות, מאחורי ילונות האפלה, ויצרו בהדרגה תמונה מהחיים המשימים בגנו טרין.

הדמוי המטעה של טרזיינשטאט כיישוב יהודי עם הנהגה עצמית לדוגמה, שהנאצים התאמצו להשלות בו את הציבור בחוץ לארץ, הגיע לשיאו ב"מבצע הייפוי" במחצית הראשונה של שנת 1944, שהיה אמור להכין את הגטו לקראת ביקור הועדה של הצלב האדום הבינלאומי. הרחובות סומנו בשמות במקום במספרים, בכיכר נשתלו דשא ופרחים, נבנה ביתן למוסיקה ומגרש משחקים לילדים ו... 7,500 קשישים וחולים מבין התושבים נשלחו לתאי הגז של אושוויץ.

הביקור של הצלב האדום הבינלאומי עבר ביום 23 ליוני 1944 לשיבת רצונם המלאה של הנאצים, בדיוק לפי התסריט שתוכנן לפרטי פרטים. אך הנאצים גם ידעו כי עדות אמת אחת תוכל להרוס את כל השקר המסובך שלהם. עוד לפני הביקור ערכו ביקורת בדיקה באלם שרטוט של המשדר הטכני ואצל פטרון האומנים – הסוחר לאו שטראס מנאחוד (Nachod) אשר הודות לקרוביו הלא יהודיים היו לו קשרים טובים מאוד עם העולם החיצון. הציורים שהוחרמו נשלחו כביכול לברלין והאומנים שדובר בעיקר ביצירותיהם, ניצלו את הרגיעה הזמנית על מנת להסתיר את עבודותיהם – פריטה (Fritta) הכניס את העבודותיו לתיבת מתכת והסתירה בחפירה באדמה ב-Bauhof אוטו אונגר הסתירם בקיר בני בקרקטין הנובר ולא האס בדירת הגג שלו בקרקטין מגדבורג.

יום אחד הזכיר את הציירים מנהל המחלקה הטכנית המהנדס אוטו צוקר, שמתחרת הם ייקראו לחקירה. ב-17 ביולי 1944 הובאו פריטה, אונגר, בלך והאס למפקדה הנאצית – בתקורה השתתפו באופן אישי אדולף איימן, המנהל של הגסטפו בפראג הנס גינר, המפקדים של טרזיינשטאט קארל ראהם וקארל ברגל וקצין ה-SS נוסף – מוהס (Moehs) הם רצו לדעת מי הם הציירים של תמונות מסוימות, רצו לדעת למען מי עבדו הציירים, איזה קשרים יש להם עם העולם החיצון ועם הארגונים הבלתי חוקיים בגטו. לאחר מכן הם נכלאו בבונקר בו היו כבר האדריכל נורברט טרולר ולא שטראס. לאחר חקירה נוספת והמתנה הובלו הציירים החוצה, שם כבר חיכתה משאית עם נשותיהם, כולל סוזנה אונגר בת השבע וטומאש פריטה בן השלוש – והם הוסעו לבית הכלא של הגסטפו במבצר הקטן. במבצר במבצר הקטן שהה לאו האס שלושה וחצי חדשים, שהיוו התקופה הכי נוראה מכל הזמנים של המלחמה. ביחד עם פריטה, עבד על בניית מסילת הרכבת לאוסטי (Usti) על הנהר אלבה, כמעט כל יום מישוה מת מאפיסת כוחות. ביום ראשון התנדב לאו לקומנדו הבנייה לעבודה בחצר מס IV, שם היו כלואות באולמות משותפים, הנשים של הציירים. לאחר מכן עבד בבית החרושת התת-קרקעי "ריכארד" ליד העיר לייטמרץ, שם הוא נפצע ברגלו וקיבל הרעה חמורה. בתאו ניתח אותו עם מכשירים מאולתרים דר. פאבל וורצל, ועל המשבר הנוסף התגבר הודות למרק שהיה מקבל מהאסירים הצ'כים – גנרל מליכר (Melichar) וקרופטא (Krofta) כאשר גילה אותו בתאו מפקד החצר מס I ר'ויקו (Rojkok) הוא הורה לכלוא אותו בציוק, בצום, לשמונה ימים – אך האסירים החברים בכל זאת הצליחו איכשהו להבריח לו קצת אוכל גם לכאן. ביום 25 לאוקטובר 1944 נקראו האס ופריטה למפקדה, שיחתמו על גזר דינם בשל "תעמולת איימה והפצתה בחוץ לארץ", ביום למחרת נשלחו ביחד עם עוד עשרים אסירים אחרים לדרזדן ואחר כך דרך וורוצלאב וקאטוביץ לאושוויץ.

לאו האס הגיע לאושוויץ ב-28 אוקטובר 1944 כאסיר פוליטי, לכן הגיע למחנה השבתי – הוא קבל מספר 199.885. כאן הוא נפגש שוב עם דר. פאבל וורצל, שלקח את פריטה החולה לרבי - אך שם, לאחר שמונה ימים מהגעות הוא נפטר, מבלי שהכרתו שבה אליו. האס הבין כי הוא צריך לברוח ממרוץ במעגל בחי המחנה, שלא היה יכול לסובל לאורך הזמן. הודות לכשרון הציור שלו ובעזרת מכרים הוא הגיע לחדר תיעוד בבלוק 24. מאוחר יותר הוא צייר גם עבור מנגלה. כעבור כשלושה שבועות הובא האס ביחד עם הצייר יר' יילובסקי מפראג, בפני מפקד הבלוק, שם קבלו את התפקיד העתיק בדיקנות ובנאמנות דף אחד מחוברת גרמנית ישנה לאופנה. כעבור כמה ימים, 25 לנובמבר 1944 לנאמנים ביחד עם ז'אן לנטאל (Jean Lentel) ועוד כמה כימאים בלגיים נקראו לטרנספורט חדש. לאחר שני ימי נסיעה הגיעו האסירים לתחנת הרכבת אורנינבורג (Oranienburg) משם צעדו למחנה ריכוז זכסנהאוזן (Zachsenhausen) האס קיבל כאן מספר חדש – 118.029 וחיכה בהסגר בבלוק מס' 11. באותה העת הגיע לזכסנהאוזן טרנספורט גדול של קשישים ופוגעי פלוגות מריאות מבולבוקיה – ביניהם הכיר האס את ידידו – הצייר והפסל ארנולד וייס מדולני קובין. למחרת יצא הטרנספורט לליבה-רוסה (Liebe-Rose), נאלצו האסירים בפברואר 1945 למלא גם תפקיד זה. בסוף פברואר הגיעה הפקודה להעמיס כל הציוד של שני הבלוקים לרכבת, בה הועבר הקומנדו של 142 אסירים דרך דרזדן ופראג לזכסנהאוזן. כאן ממוקם קומנדו הזיפני בבלוק מס' 20, הידוע לשמצה, שם לפני שלושה שבועות דיכאו באכזריות ודם התקוממותם של 700 שבויים רוסיים. וכאן התמיתו התושבים החדשים לחיסולם הם.

מנהל הקומנדו המהנדס אוסקר שטיין מטבור, דר. ירוסלב קאופמן מהורץ, שדאג לבריאותם של כל אסירי הבלוק, האדריכל ריכרד לוקה וקארל גוטליב מפראג, הטיפוגראף אדולף בורגר מברטיסלבה ועוד אחרים. כאן זויפו שטרות הלירה האנגלית, בעלות ערכים שונים, מסמכים ותעודות, בולים אנגליים עם תמונות של סטלין במקום תמונתה של המלכה וכד'. תפקידם החדש בסוף שנת 1944, היה לזייף את הדולרים האמריקאים ולמרות כל מיני נסיונות סרק מנוונים, נאלצו האסירים בפברואר 1945 למלא גם תפקיד זה. בסוף פברואר הגיעה הפקודה להעמיס כל הציוד של שני הבלוקים לרכבת, בה הועבר הקומנדו של 142 אסירים דרך דרזדן ופראג לזכסנהאוזן. כאן ממוקם קומנדו הזיפני בבלוק מס' 20, הידוע לשמצה, שם לפני שלושה שבועות דיכאו באכזריות ודם התקוממותם של 700 שבויים רוסיים. וכאן התמיתו התושבים החדשים לחיסולם הם.

רק כעבור חודש כל הקומנדו הועבר למחנה נספח ב, Schriber in Red-Zipf היכן החלו לבנות מחדש כל המיכשור של בתי המלאכה ובתי הדפוס. רק ב-28 לאפריל העבירו ה-SS משם את הזיפנים המוגמרים ואת ארכיון הקומנדו וב-4 למאי עזר המפקד המשך כל עבודה. ביום למחרת העבירו את האסירים למחנה הריכוז באבנדה (Ebensee) אשר שוחרר ביום 6 במאי על ידי צבא ארצות הברית.

כאשר נודע לקבוצת האסירים מצ'כוסלובקיה על ההתקוממות בפראג, השתדלו להגיע הביתה מה שיותר מהר. כמה שבועות לאחר חזרתו, נסע האס שוב לטרזיינשטאט, שעזב לפני פחות משנה. בקרקטין מגדבורג מצא קובץ של יותר מארבע מאות ציורי ובבאהוף חפר והוציא מהאדמה גם ציוריו של פריטה.

רק אז התחיל בהדרגה לקבל ידיעות על גורלם של קרוביו ויתר הציירים מטרזיינשטאט: פרדיננד בלך הוכה למוות במבצר הקטן ביום אחרון של אוקטובר 1944, אוטו אונגר נשלח לאושוויץ ובמצעד מוות הגיע לבוכנוואלד – אך כתוצאה של הסבל שעבר עליו נפטר ב-25 ליולי 1945 בבית החולים בבליקניהיים ליד ויימאר. גם וינה פריטה נספתה במבצר הקטן ב-13 בפברואר 1945. לשחרור זכו רק פרידה אונגר עם בתה סוזנה באושוויץ, וארנה האס עם טומי פריטה הקטן, במבצר הקטן. במהלך רצח העם היהודי נספו עוד 22 קרובי משפחת האס וגם האח הוגו – שהתגייס לפלסטינה לגדודי הלוחמים הצ'כוסלובקים, נשבה בצרפת, נשלח למחנה ריכוז בדרנסי (Drancy) ומשם גם לאושוויץ.

משפחת האס אימצה את טומי הקטן והתיישה בפראג. לאו היה נחוש עד סוף ימי חייו לתעד ביצירותיו את הפשעים להם היה עד. בימים הראשונים לאחר המלחמה הוא אייר שורה של ספרים, יצירות סופרים מטרזיינשטאט ומאוטהאוזן. בשנת 1946 הוא הוציא לאור מחזור "ממחנות הריכוז הגרמניים", עבד על קובץ ציורים מאושוויץ ועל מחזור גראפי רחב מגטו טרזיינשטאט, שראה את סיומו רק כעבור 20 שנה. כאשר ב-1955 נפטרה אשתו ארנה האס כתוצאה מהמליאה במשך המלחמה, וטומאש פריטה הוכנס לפנימייה של בית ספר במוסט (Most) לאו האס עבר לברלין, שם התחתן שוב והיה פעיל בעיקר כקריקטוריסט.

תערוכתו הגדולה האחרונה נערכה בשנת 1981 בעיר מולדתו אופבה, (Opava) שם גם הניקו לו אזרחות כבוד של העיר לכבוד יום הולדתו השמונים.

לאט האט - דיוקן עצמי, ברלין 1968